

Ivo Cerman – Michal KONEČNÝ, *Tváře osvícenství*, Kroměříž, Národní památkový ústav, územní památková správa v Kroměříži 2021, 288 s. ISBN 978-80-907400-8-2.

Téma příchodu myšlenek osvícenství do českých zemí a jejich vlivů na proměny životního stylu a dobového myšlení představuje v historiografii vděčné téma v řadě směrů, především však proto, že představuje jeden z mezníků přerodu mezi raně novověkou a moderní společností. V úloze přejímatelů, podporovatelů i aktivních šířitelů přitom sehráli neopomenutelnou roli také zástupci českých, moravských a slezských šlechtických rodů. Tato úloha však dosud není v současném povědomí veřejnosti o dějinách 18. a počátku 19. století dostatečně známa. Starší historiografické práce totiž vliv šlechty v této oblasti nejen záměrně opomíjely, ale dokonce stavěly šlechtice programově do rolí oponentů měšťanstva a prvních průmyslníků, kteří byli označováni za pravé nositele osvícenských ideálů. Jedním z projektů, který si vzal za cíl prezentovat tuto dosud málo připomínanou oblast dějin české šlechty, se v roce 2021 stal tzv. „Rok osvícenské šlechty“ organizovaný Národním památkovým ústavem. Jako jeden z výstupů vznikla v rámci tohoto projektu i publikace Ivo Cermana a Michala Konečného *Tváře osvícenství*.

Text knihy je rozdělen do dvou oddílů, v nichž jsou zástupci šlechtických rodů žijících na území Čech, Moravy a Slezska představeni jako stoupenci a šířitelé osvícenských myšlenek, kteří měli díky dostupnosti četných mezinárodních kontaktů a přístupu k vysokým státním úřadům možnost propagovat a podporovat principy osvícenství na úrovni státu, zemí i svých venkovských panství. První část knihy, sepsaná Ivo Cermanem, obsahuje sedm kratších studií zaměřených na témata, na kterých mohl autor demonstrovat přejímání a rozvíjení ideálů osvícenství ve světě šlechtické společnosti. Obsahem druhé části, jejímž autorem je Michal Konečný, se stal soubor 50 medailonů nejvýznamnějších šlechticů a šlechticů té doby, jejichž osudy, politická, hospodářská či kulturní činnost reprezentují širokou škálu uplatnění osvícenských myšlenek v prostředí soudobých elit, státní správy i životního stylu.

V úvodní dvojici kapitol je čtenáři nastíněna vlastní role šlechty ve světě šířícího se osvícenství a základní dobové strategie pro kariéru tehdejšího šlechtice. Autor na základě dobového diskurzu osvícenství hledá styčné body, které byly v soudobém světě šlechty přijatelné a které následně pomáhaly formovat obraz typického šlechtice tohoto období. Jako podstatný rys diskurzu osvícenství je zde označeno sekularizování morálních principů, které se následně promítlo jak v oblasti dobové zbožnosti a vztahu k církvi, tak v oblasti práva a státní správy. S tím souvisí postupná změna náhledu na postavení státu a panovníka i dobové uspořádání společnosti, díky čemuž došlo také ke zpochybnění dosavadní role šlechty. Ta v této době ztrácí díky profesionalizaci armády svojí vojenskou funkci a díky centralizaci správních úřadů také možnost realizace v zemských stavovských institucích.

Ve šlechtických kruzích se proto začaly hledat nové argumenty podporující zachování dosavadního statutu aristokracie, díky čemuž vzrostl také zájem o některé z osvěcenských myšlenek a usnadnila se jejich distribuce mezi šlechtici. Pro tehdejší svět šlechty se tak stávají charakteristickými role šlechtice–úředníka, šlechtice–diplomata či šlechtice–správce panství, které jsou preferovány právě nastupující osvěcenskou šlechtou. V této době se rovněž objevil nový narativ šlechty coby prostředníka mezi poddanými a panovníkem. Autor na tomto místě podrobněji zmiňuje postupný úpadek zemských úřadů vyplývající z důsledků tereziánských a josefínských reforem a s tím související pokračující omezování přístupu šlechty k zemské politice. Zároveň se díky správním reformám a vzniku nových centrálních úřadů otvíraly šlechticům nové možnosti realizace v celostátní politice. S touto skutečností zároveň souvisí fenomén rostoucí vzdělanosti šlechticů a jejich oborové specializace, které se stávají nezbytnými podmínkami pro vykonávání nejvyšších úřadů. V textu jsou také stručně nastíněny povinnosti související s vykonáváním zmíněných úřadů. Zároveň se ale objevovaly příklady šlechticů, kteří záměrně rezignovali na dvorskou či státnickou kariéru a věnovali se většinou správě svých panství či svým osobním zájmům. Zvelebování svěřené země bylo ostatně v rámci osvěcenských ideálů považováno za jednu ze žádoucích ctností. Se správou panství souviselo v té době rovněž zakládání manufaktur a prvních průmyslových podniků a zavádění inovací v zemědělství, ve vrchnostenské správě se stále více prosazovali kvalifikovaní úředníci. V textu je také zmíněna situace rytířského stavu, který zažíval ve sledovaném období velkou obměnu svých zástupců, kdy staré rytířské rody byly z velké části postupně nobilitovány do panského stavu, a naopak docházelo k doplňování stavu rytířstva nově nobilitovanými úředníky. Vliv osvěcenských myšlenek se postupně promítl také do organizace a fungování panovnického dvora, kde docházelo k úpravám pravomocí jednotlivých postů, omezení ceremonálu a oddělení dvora od politického života. Nechybí ani zmínka o soudobém vnímání dvora a dvorské služby z úhlu šlechtických kruhů včetně nástinu principů, kterými se šlechtici začleňovali do dvorského života.

Další kapitola se věnuje odrazu osvícenství ve výchově a vzdělávání mladých šlechticů. Ten se projevoval především v příklonu k praktickému vzdělání a zájmu o sekularizované přirozené právo. Mladí šlechtici tehdy odjížděli studovat nejčastěji na protestantské univerzity v Říši (Leyden, Lipsko a další), aby se následně po ukončení studií zapojili do reformní politiky a podíleli se na reformě vzdělávacího systému v monarchii. Díky ideálům osvícenství docházelo k proměnám rovněž v rodinném životě šlechty, které se projevovaly rostoucím vlivem šlechticů–matek na výchovu svých dětí a také úpravou požadavků na vychovatele a preceptory. V následující kapitole se autor věnuje přijímání osvěcenských reforem většinovou společností. Nastíněna je zde široká škála mnohdy rozporuplných názorů na reformy, které téměř ve všech případech vycházely z vůle panovníka a byly prosazeny shora bez větší možnosti společnosti se vyjádřit k chystaným změnám. V této souvislosti

je zdůrazněna dobová úloha zednářských lóží jako prvních zájmových a v jistém smyslu i politických sdružení umožňujících diskusi o aktuálních tématech. S tím souvisí stručná zmínka o smyslu zednářství a jeho rozvoji na území habsburské monarchie.

S recepcí osvěcenských reforem souvisí i téma další kapitoly, kde je řešena otázka úsilí šlechtické obce o jejich úpravu a zmírnění v období 80. až 90. let 18. století, která byla starší historiografií prezentována jako reakční úsilí šlechty namířené proti josefinskému absolutismu. Autor zde dobovou situaci prezentuje jako snahu o nalezení kompromisu přijatelného pro panovníka i šlechtu, neboť se negativní reakce šlechtických kruhů soustřeďovaly především na reformy omezující stavovská práva a zemské zákony (zejména berní a urbaniální reformu). Zmíněny jsou zde proto také konkrétní kroky a požadavky, které česká šlechtická obec tehdy podnikala a prosazovala.

V závěrečných dvou kapitolách první části publikace věnuje autor stručnou pozornost dvěma vybraným oblastem šlechtického života, jejichž rozvoj podnítily a výraznou měrou ovlivnily právě myšlenky osvícenství. První z nich představují počátky fenoménu literárně činných šlechticů, kteří se tímto způsobem sami v podstatě stávali spoluvůrci a pokračovateli osvěcenských ideálů. Literární tvorba šlechticů se projevovala především v textech poučných, z nichž některé byly koncipovány i jako doporučení pro státní správu, a zábavně zaměřených. Mezi oblíbené náměty tehdy patřily polemiky o přirozeném právu, cestopisy, historické a přírodovědné práce či úvahy nad osvěcenskými tématy. Stručnou pozornost věnuje autor též šlechticům, kteří ve své době publikovali své literární počiny tiskem. Jako druhé vybrané téma bylo zvoleno zhmotnění osvěcenských ideálů do podoby prvních krajinářských parků na území českých zemí. Plošné úpravy krajiny ve formě „sentimentálních zahrad“ a později anglických parků, které byly doplňovány drobnými tematickými stavbami, odrážely svým uzpůsobením proměnu vztahu člověka k přírodě, ale také dobová společenská témata a šíření obdivovaných zahraničních vzorů, především z území Anglie, Francie a německých zemí. Dodnes z velké části zachované parkové komplexy v Krásném Dvoře, Vlašimi, Veltrusech či Lednicko-valtickém areálu představovaly zároveň možnost zhmotnit myšlenky osvícenství ve veřejném prostoru.

Druhou část publikace představuje již výše zmíněný soubor 50 medailonů předních šlechtických osobností sledované doby. Všechny medailony jsou pojaty jako stručná hesla uvozená obrazovým doprovodem, sestávajícím ve většině případů z portrétu zmiňované osoby, dobového vyobrazení jejího sídla či ilustrace připomínající významné skutky či události jejich životů. U životních osudů všech uvedených šlechticů či šlechticů jsou sledovány shodné tematické okruhy: rodinný původ, příbuzenské či přátelské vazby, výchova a vzdělání, kariéra u dvora či v úřadech, osobní zájmy, významné události, které jsou s jejich jmény spjaty, vztahy s okruhem stoupenců osvícenství atd. Mezi vybranými jmény se objevují zástupci původní české šlechty (Rudolf Chotek z Chotkova a Vojnina,

František Josef Kinský či Kašpar Maria ze Sternbergu), významných původem zahraničních rodů (Liechtensteinové, Schwarzenbergové, Salm-Reifferscheidtové atd.) i méně známé úřednické šlechty (Ignác Schröffel z Mannsbergu). Zmíněna jsou jména, která svojí činností ovlivňovala politiku a život v celé monarchii (státní kancléři Bedřich Vilém z Haugwitz a Václav Antonín z Kaunitz–Rietbergu), ale i dnes téměř zapomenuté postavy cestovatelů (Maxmilián Josef z Lamberg–Ottensteinu) či esoteriků (František Josef z Thun–Hohensteinu). Čtenář zde může sledovat širokou škálu kariérních strategií, které byly realizovány v držbě nejvyšších státních a dvorských úřadů, nebo naopak životem v ústraní věnovaným správě panství či osobním zájmům (František Josef I. z Liechtensteinu či Jan Nepomuk I. ze Schwarzenbergu). Mezi šlechtici doby osvícenství najdeme rovněž řadu jmen činných v nejrůznějších oborech vědecké činnosti (mineralog Jan Nepomuk Mitrovský z Nemyšle, botanik František Adam z Waldstein–Wartenbergu, již výše zmíněný Kašpar ze Sternbergu a další). V řadách osvícenské šlechty nejsou opomenuty ani šlechtičny, jejichž činnost se projevovala zejména ve správě panství (Marie Kristína z Dietrichsteinu), zakládání krajinářských parků (Marie Terezie Buquoy de Longueval) či v zakládání vzdělávacích institucí (Marie Walburga z Truchsess–Waldburg–Zeilu). Medailony jsou řazeny chronologicky podle roku narození prezentovaných osob. Za drobný nedostatek druhé části knihy je možné považovat chybějící vzájemné propojení medailonů skrze odkazy u zmiňovaných jmen, díky čemuž mohou čtenáři unikat vzájemné vztahy a souvislosti mezi popisovanými osobnostmi. Za příklad zde mohla posloužit první část knihy, kde je použit funkční způsob propojení jména osobnosti, které je uvedeno v textu, s příslušným medailonem v druhé části knihy. V závěru publikace je připojen nezbytný jmenný rejstřík a seznam literatury k tématu.

Knih jako celek je pojata formou katalogu významných osobností světa osvícenské šlechty doplněného krátkými studiemi, které se zabývají kontextem soudobého dění a formami seberealizace příslušníků tehdejších elit. Autoři ji pojali jako základní přehled uvádějící problematiku šlechtické společnosti ovlivněné osvícenstvím. Pro laickou veřejnost umožňuje seznámení se s rozmanitým světem elit období přechodu mezi raným novověkem a „dlouhým 19. stoletím“, pro badatele pomyslný rozcestník otevírající možnosti podrobnějšího studia zde nastiněných i dalších souvisejících témat. Zároveň se stává tato kniha prostředkem, který zpřístupňuje v úvodu zmíněné dříve opomíjené téma dějin české šlechty a dokládá současný tematicky široce rozvinutý zájem o dějiny šlechtické společnosti.

Mgr. Martin Lacina

Ústav historických věd, Fakulta filozofická,

Univerzita Pardubice

martin.lacina1@student.upce.cz